

EWA ANDRYSIAK
Uniwersytet Kaliski
ORCID 0000-0002-5949-6130

ODCZYT ALFONSA PARCZEWSKIEGO O KOPERNIKU. W 150. ROCZNICĘ EDYCJI

OBCHODY CZTERECHSETNEJ ROCZNICY URODZIN MIKOŁAJA KOPERNIKA W 1873

W wieku XIX upowszechnił się – znany w Europie od dawna – zwyczaj organizowania wielkich jubileuszy i rocznic wybitnych postaci, ważnych wydarzeń historycznych, kulturalnych. Także w społeczeństwie polskim, pozbawionym wówczas własnego państwa i podzielonym między trzech zaborców, rocznicowe obchody odgrywały ważną rolę.

Organizowane uroczystości jubileuszowe, jak pisze Urszula Wencel-Kalembkowska „zawsze, niezależnie od ich treści naukowych i artystycznych, miały one charakter polityczny”¹.

Szczególne znaczenie miały obchody czterechsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika w 1873 r. w Toruniu, gdzie równolegle odbyły się uroczystości polskie i niemieckie. Inicjatorem organizacji toruńskich uroczystości był ksiądz Ignacy Polkowski², który już w 1870 r. proponował, by jubileusz utrwalić okolicznościowymi wydawnictwami i wybiciem medalu.

Poza Toruniem obchody kopernikowskie odbyły się w różnych miastach trzech zaborów, jak i w różnych miastach Europy. Polskie uroczystości wyróżniała przede wszystkim ponadzaborowa i ogólnonarodowa atmosfera³.

¹ U. Wencel-Kalembkowska, *Polskie obchody czterechsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Historia IX Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1973, z. 58, s. 213.

² I. Polkowski (1833-1888) – duchowny katolicki, historyk, archiwista, bibliograf, badacz życia i dorobku Kopernika. Jeden z organizatorów uroczystych obchodów 400-lecia urodzin M. Kopernika w Toruniu (1873), autor projektu wydania dzieł astronoma; m.in. autor prac: *Album Mikołaja Kopernika* (1873), *Kopernikijana. Materiały do pism i żywota Mikołaja Kopernika* (t. 1-3, 1873-1875), *Żywot Mikołaja Kopernika* (1873).

³ U. Wencel-Kalembkowska, *Polskie obchody...*, s. 214, 218.

№ 48. ROK 7. GAZETA TORUŃSKA. № 48. ROK 7.

Gazeta Toruńska wychodzi coodnie z wyjątkiem poniedziałków i dni poświęconych. Przepłata w miesiąc z przyspieszeniem do domu: kwartałowi 1 tal. 7¹/₂, gr. miesięczna 14 gr. Przyślana kwartałowi na pocztach pruzackich 1 tal. 12¹/₂, gr. miesięczna 1 tal. 7¹/₂, gr. Ezemplarz pojedynczy kupować się w Księgarni (Toruń, Ulica Zępatarska 103.) po 1 gr.

Ogłoszenia we wszystkich językach przyjmują się na opłatą 1 gr. 8 fa. od słownika petystowego. Tłómaczenia na język polski bezpłatne. Listy do Redakcji i Księgarni winny być frankowane. Za poprawkami i prześlaniem marki pocztowej odbiera się od Redakcji i Księgarni odpowiadają. Rokowań nadawanych do Gazety Toruńskiej nie zwraca się.

Agencjery do przyniesienia ogłoszeń: W Berlinie H. Mōmō i A. Roteneyer; w Berlinie, Hamburgu, Barylu, Frankfurtu n. M. Hasenstein & Vogler; w Hamburgu i Frankfurtu nad M. G. L. Danke & Co.; w Lipsku, Bernie i Stuttgarcie Sachse & Co.; w Poznaniu Kaufmann & Palen.

Druk: Anastazyj p. Jatro: Roman. Toruń, czwartek 27 lutego 1873. Strona wch. 6ta zach. 5ta Księżka w. 7ta z. 5ta

Przypominamy, że wszystkie poczyt przyjmują teraz prenumeratę na *Gazetę Toruńską* na miesiąc marzec, która wynosi 14 gr. 2 fen. Przyjaciółom naszego piśmna nastęrcza się sposobność do przybycia nam w pomoc i poparcia naszych dążeń tak zapisywaniem dla siebie, jako też polecaniem *Gazety Toruńskiej* w kole swoich znajomych, o co usilnie prosimy.

Berlin, 26 lutego. (Złoty 24. Waga)	
Pozemnia luty 85 ¹ / ₂ ;	Papier: stałe.
Złoto stałe.	Petersburg kr. term. 91
do w. miesiąc 86	Rosyjskie banknoty 83 ¹ / ₂
na luty 55 ¹ / ₂	Włosa na Wiedeń 82 ¹ / ₂
na kwiecień-maj 54 ¹ / ₂	Pol. Listy stał. 4 ¹ / ₂ 77
na czerwiec-lipiec 65 ¹ / ₂	Zach. Prus. do 5 ¹ / ₂ 106
olej rzepiowy:	Nowe 4 ¹ / ₂ ; Puznackie 93 ¹ / ₂
kwiecień-maj 21 ¹ / ₂	Austryjacy . . . 86 ¹ / ₂
wros. październ. 21 ¹ / ₂	Austryjskie banki. 91 ¹ / ₂
Okowita: trzyna 85	Włosa 64 ¹ / ₂
do w. miesiąc 17-25	
na kwiecień-maj 18-12	
do. lipiec-sierpień na 10,000 % 18 tal. 37 gr.	
Dyskonto od wtekłi 4 lombard 5.	

strem. W rządzie nastąpiła w ten sposób niejaką jedność zapatrywań; radykalni mając swego Accatę i Oreyce w gabinecie, zgodzili się na wspólny program, który na głównie zasadał się na ściśle wykonywaniu postanowień zgradowienia narodowego, oraz dokładana starań, żeby konstytuancy zwolnić jak najprędzej. Donoszą też już telegraficznie, że wybory mają być do 31 marca ułożone, a przyszłe zgradowienie konstytuujące już 20 kwietnia zamieszkuje do rady.

Tymczasem dwa prądy w rządzie i w kraju ściągają się po republikańskiej stronie: unitaryzm i federalizm. Unitaryzm pragnie najpręd silnego rządu w samej Hiszpanii a dalej republiki Iberyjskiej, a tak Portugalii zagrozić, na którą całą powaga i potęgę staje Anglia, jako kwestyją tą mocno dotknięta w żywotnych swoich interesach; Federalizm zaś gotów rozwiązać wszystkie węzły, które połączyły ziemie i kraje hiszpańskie i z tyłu królestw i wolnych ziem jedno królestwo utworzyć, gotów pracę wieków poświęcić, z ziem i królestw dawnych poczyni republiki udzielne, aby je znowu w jedną Rzeczę połączyć na federalistycznej podstawie. Czym to zaś dla tego, że ostentacyjnym wynikiem zdaje mu się być federacyja całego półwyspu Iberyjskiego, a więc wywłaszczenie monarchii w Portugalii.

Zatargi kościelne w Szwajcaryi.

Głośnie dziś wypadki szwajcarskie, które po prawdzie jedynie przesładowaniem Kościoła katolickiego i gwałtem na biskupach wywieraniem na wad mota, słusznie sta się swęrczącą uwagę. Są domysły, że Rzesza szwajcarskich kantonów po upadku Francji zostaje pod wpływem pruskim tak mocno, iż co się tam dzieje na polu politycznym i religijnym, dotaje się w miarę i według planu a tamiarów tego wpływu. A lubo my niezbyt pochopni jesteśmy do przypisywania p. Bismarkowi tak długiej i silnej ręki, jak to powołać się mawiają, gdyż wiemy, że opinia publiczna sukcesem w jednym miesiącu cdurozna, rada wszędzie tu samą upatrjuje sprężynę i dla wygody swojej wszystko sobie jedną tómaczą formułką, — to jednakże przypuszczamy, iż z szacrogólną bacznością piśmna niemieckie, pruskie za najwięcej, notują każdy wypadek szwajcarski i z widoczną radością każdy krok rządów szwajcarskich przeciw Kościołowi katolickiemu sławią jakoby jakoby na święczku, z którego jednoś ma przykładać dla niemieckich rządów; dążność zaś kraju według szwajcarskiej pędzi usiąj się rozszerzać i zuchwałć w podnoszeniu nowych pretencyi ze straż Kościoła.

Fot. 1. „Gazeta Toruńska” 1873 nr 47, w którym opublikowano wiersz A. Chodyńskiego oraz opis kaliskich uroczystości

Informacje związane z obchodami rocznicy urodzin Kopernika od stycznia 1873 r. podawała na bieżąco „Gazeta Toruńska”. Pierwszy tekst *Uroczystość Kopernika we Włoszech* ukazał się w numerze trzecim gazety. Od numeru szesnastego w rubryce „Uroczystość Kopernika” publikowano m.in. informacje dla zainteresowanych udziałem w uroczystościach poświęconych Kopernikowi (nr 16, 33, 34), o uroczystościach niemieckich (nr 17, 23), o obchodach w Czechach (nr 20, 36), w Krakowie (nr 21, 48) i Petersburgu (nr 48), w Warszawie (nr 45), w Brzeżanach i Stanisławowie (nr 51), w Rzymie (nr 55), o odwołanym obchodzie w Paryżu (nr 54). W rubryce znalazł się także program 400. urodzin astronoma w Toruniu (nr 26, 27) oraz opis tych uroczystości (nr 42, 43, 44, 45), odnotowano nadesłane listy i telegramy m.in. od J. I. Kraszewskiego, Władysława Czartoryskiego, przedstawicieli emigracji polskiej we Francji, hr. W. Platara z Muzeum Narodowego w Rapperwilu (nr 43, 44). „Gazeta Toruńska” publikowała nadesłane utwory poświęcone Kopernikowi: tekst Deotymy (nr 42), nadesłany z Zurychu *Wiersz z powodu czterechsetletniej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika* (nr 43), wiersz Józefa Grajnera *Na Jubileusz Kopernikowy w dniu 19 lutego 1873 r.* (nr 43), *Gloria. (Wiersz na czterechsetletnią uroczystość pamięci Mikołaja Kopernika dnia 19 lutego r. 1873)* (nr 45). Wśród zamieszczonych znalazły się także dwa wiersze nadesłane z Kalisza autorstwa Adama Chodyńskiego i Stefana Gillera oraz opis kaliskich uroczystości przedrukowany z „Kaliszanina” (nr 47).

UROCZYŚTOŚCI W KALISZU

W jubileuszowe obchody na cześć astronoma włączył się także Kalisz. Przygotowana uroczystość „z wielką świetnością”, jak pisał „Kaliszanin”, odbyła się 19 lutego 1873 r.:

O godz. 10 ½ z rana uderzyły dzwony kościołów miasta, zwołując na nabożeństwo do kościoła S. Mikołaja. W świątyni tej przystrojonej w wieńce i świerki ustawiony był przy wejściu do presbiterjum wielki transparent z portretem Kopernika i napisem⁴.

Nabożeństwo celebrował kanonik katedralny i infułat chocki ks. Lipski w asyście sześciu kapłanów, wśród których byli ks. kanonik Kobyliński i proboszcz Kliczkowski, a tłumy wiernych wypełniały kościół, w tym młodzież szkół, dzięki decyzji kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego, zwolniona z części lekcji. Mowę, związaną z uroczystością, wygłosił o. Kwiryn Służewski ze zgromadzenia księży Reformatów. Mszę uświetniała muzyka kościelna w wykonaniu amatorów i artystów, „a prześliczny śpiew dwóch amatek harmonijnymi tony rozbrzmiewał po starożytnej świątyni”⁵.

Druga część uroczystości miała miejsce w sali hotelu Polskiego udekorowanej wieńcami i portretem Kopernika przeniesionym z kościoła. Jako pierwszy głos zabrał patron kaliskiego trybunału Adam Chodyński⁶, wygłaszając *Wiersz na jubileuszowy obchód w Kaliszu urodzin Kopernika dnia 19 lutego 1873 r.* Kolejny, Alfons Parczewski, także patron trybunału, przedstawił odczyt o Koperniku. Na koniec profesor kaliskiego gimnazjum Stefan Giller⁷ przeczytał swój wiersz *Na cześć Kopernika*.

Fot. 2. „Kaliszanin” 1873 nr 16

⁴ Uroczystość jubileuszowa na cześć Kopernika w Kaliszu. (Wiadomości miejscowe i okoliczne), „Kaliszanin” 1873, nr 15 (z 21 lutego), s. 58 i przedruk: „Gazeta Toruńska” 1873, nr 47, s. 2.

⁵ Tamże.

⁶ Adam Antoni Chodyński (1832-1902) prawnik, literat, badacz przeszłości Kalisza i regionu, współzałożyciel pisma „Kaliszanin” (1870). M.in. autor prac *Dawne ustawy miasta Kalisza* (Warszawa 1875), *Kieszonkowa kronika historyczna miasta Kalisza* (Kalisz 1885), *Stefan Damalewicz historyk, przełożony kanoników laterańskich w Kaliszu (XVII w.)* (Poznań 1872).

⁷ Stefan Giller (1834-1918), pseud. Stefan z Opatówka, poeta i prozaik, nauczyciel gimnazjum filologicznego w Kaliszu. Autor opowiadań, szkiców literackich, obrazków, wierszy (*Elegie i sonety*), poematów (*Kalisz, Jan Kochanowski z Czarnolasu*).

WIERSZ
na jubileuszowy obchód w Kaliszu urodzin

KOPERNIKA

dnia 19 lutego 1873 r.

przez

A. CHODYŃSKIEGO.

„Stój Ziemiol! W zagasyłch czasów zawiel,
Tak rzekł dawni mędrcowie Hellady;
„Stój Ziemiol!” rzekli magowie Chaldei,
I tam — gdzie słońca są ślady,
Stój matko ludzi! — stój w swojej kolei,
Nic cię już nie pchnie ni dalej, ni bliżej,
Gdzie jesteś, będziesz — nie miej już nadziei,
Z blyskawicami biedz wyżej!

*

„Bież Ziemiol! a ty, starych pogan Kębie,
Stój! — postępować nie dla ciebie droga,
Niech Ziemia ruchem swoim na wszechświata niebie,
O mądrości świadczy Boga!”
Tak w dumach cichych przemawiał do siebie
Mędrzec stowiański zrodzon w polskiej ziemi,
Mędrzec, co odkrył bieg planet na niebie,
Z nauki prawdy nowemi.

*

Stój słońce! Jak myśl potężna, skrzydłata
Tak gdzieś w niebie sigga swego końca,
Tak niechaj Ziemia w przestworach ulata
Tak bliżej, raz dalej stońca!
Prawda, że to pył pośród gwiazd wszechświata,
Że tylko atom, tylko proszek maty,
Lecz z niej wybiega owa myśl skrzydłata
Przedwieczny! do miejsc Twej chwyt!

*

Tyś gwiazdy z Ziemią rzucił pod Swe nogi
W girlandę związał światła i sznury —
Kopernik odkrył ich tajemne drogi,
Ich postępy — i ich wiry.
Cześć ci też za to! wieki jej nie gzaszą,
Dopóki ludzkie istnieć będzie plemię,
Ty będziesz Stowian, będziesz Chwytą naszą,
Boś z zastoju wyrzucił Ziemię!

Fot. 3. A. Chodyński, *Wiersz na jubileuszowy obchód w Kaliszu urodzin Kopernika dnia 19 lutego 1873 r.*

Źródło: „Kaliszanin” 1873, nr 16, s. 63.

Na cześć Kopernika,

przez

STEFANA GILLERA.

Mojżesz, lud chroniąc od niewoli zgonu,
Sam głowa ludu — po niebios orędzie —
Dotarł do stopni Przedwiecznego tronu.
I dał nam poznać — Boga — jako Sędzię.

Chrystus, przebywszy ludzkich cierpień drogi,
Z padotu świata — z boleści ogrójca —
Wstąpił do niebios, jak w domowe progi,
I w Bogu wskazał wspólnego nam Ojca.

Kopernik, żeglarz słonecznych szkarłatów,
W potęgę myśli, niby w lotnej chmurce,
Duchem się przeniósł do pracowni światów,
I tam oglądał — Boga — jako Stwórcę.

Kolumbie niebios! Za twoim przewodem
Człowiek umysłem w nieskończoność wzłata,
Poczuwa wspólność z wszechświatów narodem,
I już się nie ma za pana wszechświata.

Już mu nie bije pokłonów na niebie,
Stońce z gwiazdami przez złudne obroty,
Już odtań więcej niż ubóstwi siebie!
Tyś go otrzeźwił z zawrotów ciemnoty.

*

*

*

Przestrzeniom światów sam Bóg się uzałił
I zatlił słońce, gdy noc była głucha —
Tyś drugie słońce wszechczasom zapalił
Na zaciemnionym widokregu ducha.

Stało się światło! Ztąd usta wdzięcznemi
Największa cześć ci dziś rozbrzmiewa wszędzie,
Bo ludzkość czuje, że odtań na ziemi;
Już nigdy ciemno nie będzie.

Fot. 4. S. Giller, *Na cześć Kopernika [wiersz]*
Źródło: „Kaliszanin” 1873, nr 16, s. 63.

Zarówno tekst wiersza A. Chodyńskiego, jak i S. Gillera, otrzymali wszyscy obecni na części odczytowej. Oba wiersze, jako dodatek do „Kaliszanina”, tłoczył zakład typograficzny W. Hindemitha⁸. Teksty obu wierszy ukazały się także 25 lutego w „Kaliszaninie” (nr 16), a następnie w „Gazecie Toruńskiej” – wiersz Chodyńskiego 26 lutego, wiersz Gillera 27 lutego z informacją: Wiersz deklamowany na uroczystości w Kaliszu⁹.

O kaliskich uroczystościach A. Parczewski napisał:

Miasto miało powierzchowność poważną i uroczystą niezwykle, wyrwane na chwilę z toru codziennych mozołów wrzało podnioslejszym życiem, odczuwało całą doniosłość pamiętki, wszystkim wielka narodowa rocznica leżała na sercu¹⁰.

Jeszcze 7 marca 1873 r. na łamach „Kaliszanina” opublikowany został wiersz *Na cześć Kopernika* autorstwa W. Łączkowskiego, pod którym zamieszczona została data: Kalisz, dn. 19 lutego 1873 r.¹¹

⁸ E. Andrysiak, K. Walczak, D. Wańka, *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945)*, Kalisz 2003

⁹ A. Chodyński, *Wiersz na jubileuszowy obchód w Kaliszu urodzin Kopernika dnia 19 lutego 1873 r.*, „Gazeta Toruńska” 1873, nr 47, s. 2; S. Giller, *Na cześć Kopernika. (Wiersz deklamowany na uroczystości w Kaliszu)*, tamże, nr 48, s. 3.

¹⁰ A. Parczewski, *O Koperniku...*, s. 3

¹¹ W. Łączkowski, *Na cześć Kopernika*, „Kaliszanin” 1873, nr 19, s. 75.

Środki ze sprzedaży biletów na odczyt o Koperniku w kwocie 150 rubli przekazano inspektorowi miejscowego gimnazjum z przeznaczeniem na wpisy dla niezamożnych uczniów¹². Z planowanego początkowo na zakończenie kaliskiej uroczystości 19 lutego obiadu zrezygnowano a zebrane środki, w kwocie 246 rubli i 23 kopiejek, przekazano na ogólny fundusz Kopernika gromadzony w Warszawie, przeznaczony na stypendium przy wydziale matematycznym Uniwersytetu Warszawskiego¹³.

ECHA WYSTĄPIENIA W „KALISZANINIE” I EDYCJA ODCZYTU PARCZEWSKIEGO

Autor odczytu o Koperniku – A. Parczewski (1849-1933) – po studiach na Wydziale Prawa i Administracji w Warszawie, które rozpoczął w 1865 r. w Szkole Głównej Warszawskiej, a ukończył je w 1869 r. w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, powołanym w miejsce zlikwidowanej Szkoły Głównej i odbyciu aplikacji sądowej w 1872 r., podjął obowiązki adwokata przy Trybunale Cywilnym w Kaliszu.

W lutym 1873 r. liczył niewiele ponad 23 lata (ur. 15 listopada 1849 r.) i dopiero rozpoczynał swoją działalność w mieście, z którym związał się na ponad czterdzieści lat. Odczyt o Koperniku nie był jego pierwszym wystąpieniem publicznym. Trzy lata wcześniej, 18 lutego 1870 r. jako magister prawa i administracji wygłosił w Warszawie na korzyść Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności odczyt na temat rozwoju stosunków ekonomicznych w świecie starożytnym i nowożytnym w związku z rozwojem ekonomii politycznej jako nauki¹⁴. W latach 1871-1872 pracował w Wydziale czytelń przy Towarzystwie Dobroczynności.

Obok obowiązków adwokata (od 1876 adwokata przysięgłego) prowadził w Kaliszu swoją kancelarię, a pracę zawodową łączył z pracą społeczną. Reaktywował Towarzystwo Dobroczynności w Kaliszu (1876), działał w Towarzystwie Muzycznym, któremu w latach 1891-1906 prezesował. Działał w Kasie Przemysłowców Kaliskich (1893-1899 członek zarządu), przekształconej w 1899 w Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, którego członkiem był do 1906 r. Był dyrektorem w Towarzystwie Kredytowym Miejskim (1886-1905), prezesem kaliskiego oddziału Towarzystwa Popierania Przemysłu i Handlu, założonego z jego inicjatywy w 1896 r. Działał też w Towarzystwie Pożyczkowo-Oszczędnościowym (1899-1911), oddziale Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Był członkiem zarządów Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego, Straży Ogniowej, Towarzystwa Oświatowego.

Poza tym włączał się w różne kaliskie inicjatywy. Był organizatorem wystawy archeologicznej i zabytków sztuki (1900), wchodził w skład delegacji społeczeństw Królestwa Polskiego do Petersburga w kwestii przywrócenia języka polskiego w szkołach (1905), wspierał strajk szkolny uczniów kaliskich gimnazjów (1905), zabierał głos na otwarciu i zamknięciu Wystawy Pracy Kobiet (1909). Wielokrotnie wygłaszał w mieście odczyty związane nie tylko z tematyką kaliską.

W latach 1906-1914, jako poseł do rosyjskiej Dumy Państwowej reprezentował ziemię kaliską.

¹² „Kaliszanin” 1873, nr 16 (25 lutego), s. 62.

¹³ „Kaliszanin” 1873, nr 20 (11 marca), s. 77.

¹⁴ *P. Alfons Parczewski*, „Kurjer Warszawski” 1870, nr 39, s. 2-3.

W roku 1914 rozpoczął się nowy etap w życiu Parczewskiego. Po zniszczeniu Kalisza w sierpniu tego roku przeniósł się do Warszawy, gdzie zaangażował się w organizację Uniwersytetu Warszawskiego, tworzył na nim Wydział Prawa i Nauk Politycznych; był jego pierwszym dziekanem (1915-1919). W Warszawie działał też w samorządzie (1916-1919) oraz prowadził działalność społeczną.

Na lata 1919-1933 przypadła działalność Parczewskiego w Wilnie, dokąd przeniósł się w połowie 1919 r., obejmując funkcję dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społecznych (1919-1922) reaktywowanego Uniwersytetu Stefana Batorego. W latach 1922-1924 pełnił funkcję rektora Wileńskiej Wszechnicy, następnie prorektora (1924/25) i wykładowcy (do 1930 r.)¹⁵.

Fot. 5. Alfons Parczewski
Źródło: Muzea Wielkopolski

Tekst wystąpienia Parczewski opublikował własnym nakładem pt. *O Koperniku. Rzecz wypowiedziana publicznie w Kaliszu w dniu pamiątkowym 19 lutego 1873 roku.*

Miał świadomość, że odczyt nie miał charakteru naukowego, a jego przygotowania podjął się na prośbę mieszkańców miasta, mając zaledwie kilka dni na jego opracowanie. Niewielki miał też wybór źródeł. Korzystał z biografii Kopernika autorstwa Juliana Bartoszewicza (1821-1870) zamieszczonej w dziele astronoma *De revolutionibus Orbium Coelestium libri sex* wydanym w Warszawie w 1854 r. Egzemplarz tego wydania posiada biblioteka III Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Kaliszu

¹⁵ Szerzej nt. Parczewskiego patrz m.in.: K. Walczak: *Alfons Parczewski – historyk i kaliszanie*, „Rocznik Kaliski” 1990, t. 22, s. 21-31; tenże: *Alfonsa i Melanii Parczewskiej biografie niezwykłej*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2000, nr 6, s. 7-17; K. Pol: *Poczet prawników polskich*. Warszawa 2000, s. 421-439; E. Andrysiak, *Książka i ludzie książki w życiu i pracy Alfonsa Parczewskiego*. Kalisz 2005; też: *Alfons Parczewski. Kaliszanie – rektor Wszechnicy Wileńskiej*, Kalisz 2010 (Kaliszanie: 1).

(za czasów Parczewskiego było to gimnazjum żeńskie). Może z tego właśnie dzieła korzystał Parczewski. Poza Bartoszewiczem Parczewski wymienił nazwisko francuskiego astronoma Camille'a Flammariona (1842-1925), wybitnego wówczas popularyzatora astronomii, z którego czerpał informacje matematyczne. Nie wymienił też Parczewski innych prac, które służyły mu pomocą przy opracowaniu odczytu, zaznaczył jednak, że były to także dostępne – jak określił – „w prowincjonalnym mieście opracowania”¹⁶.

We wstępie do broszury pisał:

Kilka słów, które obecnie na widok publiczny nieśmiało wychylają się, wypowiedziane były przeze mnie owego dnia w sali hotelu Polskiego; nie jest to praca ściśle naukowego zakresu, nie odsłania prawd nowych w życiu astronoma, do skarba nauki nie dorzuca nic nowego, lecz zwyczajny popularny odczyt, dla przypomnienia w umysłach słuchaczy znanych zresztą o Koperniku rzeczy. Bartoszewicz dostarczył głównie wątku stronie biograficznej, Flammarion [właśc. Flammarion] matematycznej. Przy ich pomocy przeważnie uwzględniając co do życiorysu niektóre inne a przystępne mi w prowincjonalnym mieście opracowania, na skutek otrzymanego na kilka dni przed obchodem od Kaliszaków wezwania, przygotowałem te słowa kilka, które dzisiaj puszczam na świat Boży drukiem, więcej jako pamiątkę obchodu jubileuszowego w Kaliszu aniżeli dla wewnętrznej ich wartości¹⁷.

Ostatnie słowa z przytoczonej wypowiedzi Parczewskiego, traktujące publikację odczytu jako upamiętnienie kaliskich obchodów 400-setnej rocznicy urodzin Kopernika, były, wydaje się także odpowiedzią na recenzję Seweryna Tymienieckiego¹⁸ zamieszczoną w „Kaliszaninie”. W czterech numerach pisma (luty-marzec) opublikowano tekst Tymienieckiego pt. *Kilka słów z przyczyny odczytu p. Alfonsa Parczewskiego o Koperniku*, w którym pisał m.in.:

Odczyt jakim pan Alfons Parczewski mieszkańców tutejszego miasta udarował, jest niezawodnie faktem, który szanownemu prelegentowi prawdziwą wdzięczność mieszkańców i zasługę wobec nauki zapewni. [...] Piękna i malownicza mowa, zręczne zestawienie faktów, poprawny język życia Kopernika w wdzięczną ulalę całość – strona biograficzna wspaniale przedstawioną została. Czy to jednak dosyć, gdy tak bogaty przedmiot się traktuje?¹⁹

Według Tymienieckiego prelegent pokazał Kopernika tylko jako astronoma, a „zbyt to szczupły zakres dla takiego umysłu”, zabrakło zarysu ruchu naukowego, odniesień do nauki włoskiej i polskiej XV i XVI wieku²⁰.

¹⁶ A. Parczewski, *O Koperniku. Rzecz wypowiedziana publicznie w Kaliszu w dniu pamiątkowym 19 lutego 1873 roku*, Kalisz 1873, s. 3.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ S. Tymieniecki (1847-1916) – prawnik, numizmatyk i działacz społeczny, w latach 1873-1914 prowadził w Kaliszu praktykę adwokacką. Kolekcjoner pamiątek historycznych, zabytków archeologicznych, dzieł sztuki i numizmatów. Autor kilkunastu artykułów, głównie z zakresu numizmatyki.

¹⁹ S. Tymieniecki, *Kilka słów z przyczyny odczytu p. Alfonsa Parczewskiego o Koperniku*, „Kaliszanin” 1873, nr 17, s. 67.

²⁰ Tamże.

Na takim tle przedstawiony Kopernik pod zdolnym piórem prelegenta wystąpiłby w całym blasku prawdy historycznej, bez niego przedstawił się jako zjawisko genialne wprawdzie, ale niczem z współczesną nie związane epoką²¹.

Kończąc swoje uwagi dotyczące odczytu Parczewskiego Tymieniecki pisał:

Mimo niedostatków tych i częstokroć błędnego pojmowania faktów historycznych, całość odczytu nader zajmującą i pouczającą była i dla tego powtarzamy raz jeszcze, że szanowny prelegent na prawdziwą wdzięczność mieszkańców i uznanie naukowe zarobił²².

Parczewski nie pozostał dłużny swemu adwersarzowi, na łamach „Kaliszanina” odpowiedział Tymienieckiemu, choć do polemiki czuł niechęć. Swoją wypowiedź młody autor rozpoczął od odniesienia się do znaczenia polemiki w ogóle, o której pisał:

Polemika, smutny rezultat różnomyślności ludzkich poglądów, jest niewątpliwie pod każdym względem najniewdzięczniejszym rodzajem pracy literackiej. Dla czytelników nie przynosi istotnej korzyści, przeciwnie bałamuci czasami pojęcia; piszącym daje zbyt ostrą broń w rękę, którą sami pokaleczyć się mogą, zresztą następcza zbyt łatwą i dogodną sposobność pobieżnego rozpisywania się o niczem, słowem wytwarza partyzantkę literacką. Piśmiennictwu nie przynosi nic nowego, nie bogaci wiedzę nowymi zdobyczami²³.

Za niesprawiedliwy uznał Parczewski zarzut, że Kopernik w okolicznościowym odczycie nie wybrzmiał „jako zwrotny punkt w dziejach cywilizacji”, na co nie pozwolił prelegentowi przede wszystkim godzinny czas prelekcji, pisał:

Kopernik był olbrzymem i dla tego starałem się przedstawić go w szeregu równie olbrzymich zjawisk i mężów jak Kolumb, Rafael, odrodzenie nauk klasycznych, wynalazki i odkrycia. [...] ...starałem się odmalować epokę, której ozdobą był nasz kanonik warszawski²⁴.

Nie mogłem więc stosownie do życzenia p. T. uwzględnić żadnej „nauki miejscowej”, a odnośnie do Kopernika mówiąc astronomii miejscowej, bo astronomia jest zawsze jedna i ta sama bez względu na to, czy ją wykładają w Krakowie, czy w Bolonji²⁵.

W swojej wypowiedzi Parczewski zwrócił też uwagę na fakt, że Tymieniecki odwoływał się do pracy historyka Dominika Szulca²⁶ *O źródle wiedzy tegoczesnej* (1851), choć w recenzji tego nie odnotował. Według Parczewskiego praca Szulca nie była wysoko oceniana, o czym świadczyła jej krytyka w „Bibliotece Warszawskiej”

²¹ Tamże, nr 19, s. 75.

²² Tamże, nr 20, s. 79.

²³ A. Parczewski, *Odpowiedź p. Sew. Tymienieckiemu*, „Kaliszanin” 1873, nr 27, s. 109.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, nr 28, s. 112.

²⁶ D. Szulc (1797-1860), historyk, prekursor polskiego pozytywizmu broniący w swoich pracach tezy o polskości Kopernika. Według Szulca od odkrycia Kopernika rozpoczął się rozwój nowożytnej cywilizacji i nauki; astronom zburzył istniejące dotychczas pojęcie o człowieku i świecie. – Dominik Szulc. W: Wikipedia. Wolna encyklopedia [dostęp: 7.11.2023 r.] https://pl.wikipedia.org/wiki/Dominik_Szulc

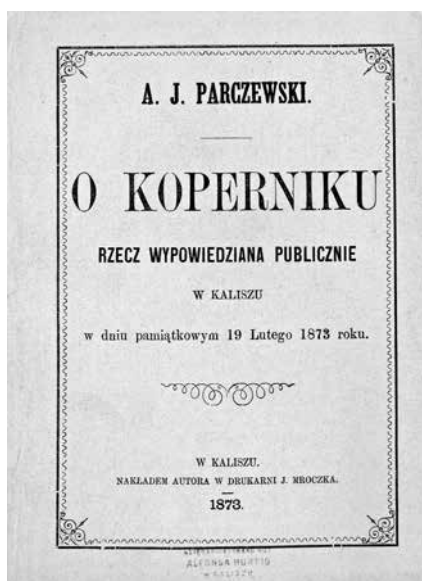
(1851)²⁷. Widać więc, że Parczewski, choć młody człowiek, był dobrze zorientowany w literaturze tematu.

Broszurę *O Koperniku...* w niewielkim formacie 19,5 x 15,5 cm, liczącą 29 stron tłoczył Józef Mroczek, drukarz i wydawca, działający w Kaliszu od 1869 r. Poza odczytem Parczewskiego z drukarni Mroczka wyszły ustawy towarzystw (lekarzy guberni kaliskiej; Kaliskiego Towarzystwa Dobroczynności), ogłoszenia, m.in. dotyczące organizowanych odczytów czy powstających w mieście firm oraz wiele schematyzmów i rubrycel kościelnych i zakonnych, drukowanych przede wszystkim na zamówienie prowincji polskiej zakonu franciszkanów konwentualnych, którzy swój dom mieli także w Kaliszu²⁸.

Informację o ukazaniu się druku zmieścił „Kaliszanin” 28 listopada 1873 r.:

– Z miejscowej drukarni p. Mroczka wyszedł w oddzielnej broszurze odczyt p. Alf. Parczewskiego „O Koperniku”, miany przez tegoż na uroczystości jubileuszowej w lutym r.b. obchodzonej w Kaliszu²⁹.

Nakład broszury trafił do księgarni A. Hurtiga, o czym świadczy pieczęć na egzemplarzach druku: „Księgarnia i skład nut Alfonsa Hurtig w Kaliszu”. Alfons Hurtig był właścicielem założonej 15 sierpnia 1873 r. księgarni, przy której prowadził m.in. czytelną francuską. Działał do 1880 r. Był synem Henryka Hurtiga, kaliskiego księgarza i wydawcy, który księgarnię prowadził od ok. 1819 do śmierci w lutym 1873 r.³⁰

Fot. 6. A.J. Parczewski, *O Koperniku...* Kalisz 1873. Na okładce pieczęć: Księgarnia i skład nut Alfonsa Hurtig w Kaliszu.
Źródło: Ze zbiorów autorki

²⁷ A. Parczewski, *Odpowiedź p. Sew. Tymienieckiemu...*, nr 30, s. 121.

²⁸ K. Walczak, *Czasopisma kaliskie XIX i początków XX w. Studium bibliologiczne*. Kalisz: KTPN, 2005, s. 137, E. Andrysiak, K. Walczak, D. Wańka, *Druki kaliskie...*, 2003, wg indeksu.

²⁹ „Kaliszanin” 1873, nr 91, s. 374.

³⁰ K. Walczak, *Czasopisma kaliskie...*, s. 169-170.

PODSUMOWANIE

Dziś odczyt Parczewskiego o Koperniku stanowi świadectwo włączenia się Kalisza, w 1873 r., będącego wówczas pod zaborem rosyjskim, w obchody 400-lecia urodzin astronoma.

Tekst odczytu Parczewskiego *O Koperniku...*, dzięki wersji cyfrowej (Polona) dostępny jest dziś dla wszystkich zainteresowanych. Oryginał natomiast, poza Biblioteką Narodową, posiadają Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie czy Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie.

Broszura dostępna jest także w kaliskich bibliotekach: Książnicy Pedagogicznej im. A. Parczewskiego i w bibliotece Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk³¹ oraz bibliotecę Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej.

ODCZYT ALFONSA PARCZEWSKIEGO O KOPERNIKU. W 150. ROCZNICĘ EDYCJI

Słowa kluczowe: Alfons Parczewski (1849-1933), Kalisz, odczyt, Mikołaj Kopernik

Rocznica czterechsetnych urodzin Mikołaja Kopernika w 1873 r. stała się okazją do organizowania uroczystych obchodów związanych z postacią astronoma. Inicjatorem obchodów był ks. Ignacy Polkowski, organizator toruńskiego jubileuszu. Poza Toruniem uroczystości kopernikowskie w 1873 r. miały miejsce zarówno w różnych krajach Europy jak i różnych miastach Polski, m.in. w Kaliszu. W artykule przypomniano uroczystość zorganizowaną w Kaliszu, na której odczyt o Koperniku wygłosił Alfons Parczewski oraz drukowaną edycję wystąpienia. Do opracowania tematu, poza opublikowanym odczytem, wykorzystano informacje zamieszczone w 1873 r. w ówczesnej prasie.

A LECTURE ABOUT NICOLAUS COPERNICUS BY ALFONS PARCZEWSKI.
ON THE 150TH ANNIVERSARY OF THE EDITION

Keywords: Alfons Parczewski (1849-1933), Kalisz, lecture, Nicolaus Copernicus

The four hundredth anniversary of Nicolaus Copernicus's birth in 1873 became an opportunity to organize solemn celebration related to the astronomer. The initiator of the celebration was the priest Ignacy Polkowski, organizer of the jubilee in Toruń. Apart from Toruń, Copernicus celebrations in 1873 took place in various European countries as well as in various Polish cities, including Kalisz. The article recalls the ceremony organized in Kalisz, where a lecture on Copernicus was given by Alfons Parczewski, as well as the printed edition of the speech. Additionally, the topic was elaborated with the information published in 1873 in the press.

³¹ Do tych dwóch instytucji trafiła dzięki wnuczce A. Parczewskiego Antoninie Meysztowicz (zm. 5 II 2010), która egzemplarze podarowała autorce niniejszego artykułu.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Chodyński A. (1873), *Wiersz na jubileuszowy obchód w Kaliszu urodzin Kopernika dnia 19 lutego 1873 r.*, „Kaliszanin” 1873, nr 16, s. 63
- Chodyński A. (1873), *Wiersz na jubileuszowy obchód w Kaliszu urodzin Kopernika dnia 19 lutego 1873 r.*, „Gazeta Toruńska” 1873, nr 47, s. 2
- Giller S. (1873), *Na cześć Kopernika* [wiersz], „Kaliszanin” 1873, nr 16, s. 63
- Giller S. (1873), *Na cześć Kopernika*. (*Wiersz deklamowany na uroczystości w Kaliszu*), „Gazeta Toruńska” 1873, nr 48, s. 3
- Łączkowski W. (1873), *Na cześć Kopernika*, „Kaliszanin” 1873, nr 19, s. 75
- Parczewski A.J. (1873), *Odpowiedź p. Sew. Tymienieckiemu*, „Kaliszanin” 1873 nr 27, s. 109, nr 28, s. 112, 113, nr 29, s. 117, nr 30 s. 121
- Tymieniecki Sew. (1873), *Kilka słów z przyczyny odczytu p. Alfonsa Parczewskiego o Koperniku*, „Kaliszanin” 1873, nr 17, s. 67, nr 18, s. 71, nr 19, s. 75, nr 20, s. 79
- Uroczystość jubileuszowa na cześć Kopernika w Kaliszu*. (Wiadomości miejscowe i okoliczne) (1873), „Kaliszanin”, nr 15, s. 58 i przedruk: „Gazeta Toruńska” 1873, nr 47, s. 2.

Prasa

„Gazeta Toruńska” – 1873

„Kaliszanin. Gazeta miasta Kalisza i jego okolic” – 1873

Opracowania

- Andrysiak E., Walczak K., Wańka D. (2003), *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945)*. Kalisz
- Parczewski A. (1873), *O Koperniku. Rzecz wypowiedziana publicznie w Kaliszu w dniu pamiątkowym 19 lutego 1873 roku*. Kalisz
- Walczak K. (2005), *Czasopisma kaliskie XIX i początków XX w. Studium bibliologiczne*, Kalisz
- Wencel-Kalembkova U. (1973), *Polskie obchody czterechsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Historia IX Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 58

Netografia

- P. Alfons Parczewski* [omówienie odczytu], „Kurjer Warszawski” 1870, nr 39, s. 2-3 [dostęp: 21.11.2023 r.] <https://polona.pl/item-view/10aa16ce-f724-4e70-b288-3fb10979529a?page=1>